

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ МУЗИЧНОГО ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто питання організації музичних фестивалів в Україні, визначено головні елементи та принципи проведення цих культурних акцій. Виокремлено завдання організаційного комітету, на підставі “Положень” про музичні фестивалі.

Ключові слова: музичний фестиваль, організація фестивалю, маркетинг фестивального проекту, концертні програми.

Аннотация. Исследован вопрос организации музыкальных фестивалей в Украине, определены главные элементы и принципы проведения этих культурных акций. Выделены задачи организационного комитета, исходя из “Положения” о музыкальных фестивалях.

Ключевые слова: музыкальный фестиваль, организация фестиваля, маркетинг фестивального проекта, концертные программы.

Summary. At the turn of the 20th and 21st centuries music festivals became effective forms of interaction between people. Today festivals are not only a form of music life arrangement, vivid cultural events, but a powerful tool for spreading of various kinds of performance culture that make a great contribution to the national culture development. The level of music festivals organization has a great impact on their popularity both among the participants and the audience. Thus the support and development of Ukrainian music festival movement is a key direction of the activity of organization committees, the Ministry of culture, and in general all indifferent people who worry about cultural and art actions conducting.

The forms of music festivals in Ukraine as “the integral institution” (after M. Shved) have obtained permanent forms during the years of Ukraine’s Independence and are still in the process of their formation. This is explained by the crisis of the budget financing of the sphere of culture and the fact that socioeconomic conditions of their functioning are often changed. Moreover, National festival movement is often

based on its organizers’ enthusiasm and authority and is not always the priority of the state cultural politics, the example of their interaction with central and local state bodies, private institutions, etc.

Without going into detail of music festivals’ organizations, they may seem to be developing on their own, to have their own inner logic on which no social processes influence. Nevertheless, festivals have their structural peculiarities (creativity, management, marketing, finance) that are often connected with other cultural projects.

Each music festival has its concrete date in a certain geographic area and cultural space. Concerts are held taking into account the following necessary elements: a country, a city, infrastructure, concert halls, etc. As a cultural action, these music forums focus on their own audience to which the concept as the model of the repertoire politics is oriented. Hence the idea is born on the basis of old-aged traditions, trends and forms of music life.

Music festival organization in Ukraine is a relatively new business. As a great event, a festival needs a thorough organization preparation including the following points: the opening, the closing, press conferences, workshops, scientific conferences, concert stages supply, concert programs designing, concert organization, etc.

In most cases music festivals are a number of concerts united by the common concept (e.g., “Music premiere of the season”, “Kyiv-Music-Fest” represent Ukrainian authors’ new opuses, the Youth’s music Forum – young Ukrainian and foreign composers’ works, “Zolotoverkhyi Kyiv” is a good start for choral works of Ukrainian composers of different epochs and styles). Today music festivals are a complicated way of searching for new and creative ideas, non-traditional decisions’ realization, the development of innovative forms of their organization, involvement of new listeners. To achieve that festival organizers have to do market research, to develop concepts, to monitor festival processes and on this basis to introduce new marketing technologies.

Key words: music festival, festival organization, festival project marketing, concert programs.

У сучасному українському просторі нові форми культуротворчості — музичні фестивалі — на зламі ХХ–ХХІ ст. стали однією з найдієвіших форм взаємодії між людьми. Сьогодні фести — це не тільки форма організації музичного життя, яскраві культурні події, це й потужний інструмент для поширення різних видів виконавського мистецтва, які сприяють піднесенню національної музичної культури. Рівень організації та проведення фестивальних заходів впливає на їх популярність як серед учасників форумів, так і слухачів. Тому підтримка і розвиток музичного фестивального руху в Україні — ключовий напрям діяльності організаційних комітетів, Міністерства культури, загалом

небайдужих людей, які вболівають за проведення цих культурно-мистецьких акцій.

Зародження потужного фестивального руху свідчить про демократизацію громадського життя і пожвавлення інноваційних процесів у царині культури. Водночас проведення музичних фестивалів відкрило й іншу складову забезпечення їхнього успішного проведення — організаційно-фінансову, котра на сучасному етапі потребує вдосконалення.

Форми організації музичних фестивалів в Україні як “цілісного інституту” (за М. Шведом) за роки незалежності набули сталих форм, проте певною мірою ще перебувають у процесі формування. Це пояснюється тим, що вельми часто змінюються

соціально-економічні умови їхнього функціонування, через кризу бюджетного фінансування сфери культури тощо. Більше того, національний фестивальний рух дедалі частіше спирається на самовідданий ентузіазм і авторитет його організаторів і не завжди є пріоритетом державної культурної політики, прикладом взаємодії з центральними і місцевими органами державного управління, недержавними інституціями тощо. Тому *метою* статті є висвітлення особливостей організаційного забезпечення музичного фестивалю як культурно-мистецького задуму. Оскільки українські музичні форуми — нестандартна й цікава культурна подія, то питання, пов'язані з ними, стають предметом уваги мистецтвознавців і культурологів, плідні результати досліджень яких висвітлені в численних наукових і періодичних виданнях (О. Дьячкова, М. Загайкевич, О. Зінкевич, К. Давидовський, А. Луніна, Л. Мельник, А. Мізітова, В. Садова, І. Сікорська, С. Соколова, Г. Степанченко, Б. Сюта, Ю. Чекан, О. Чапалов, М. Швед, Р. Юсипей та ін.). Проте на сьогодні сутність фестивалю вивчена недостатньо, зокрема найбільшою мірою це торкається проблеми маркетингу фестивального проекту, його організації тощо. В цьому й полягає *актуальність* статті.

Основний зміст. Якщо не вдаватися в тонкощі “кухні” музичних фестивалів, то може видатися, що вони розвиваються самостійно й мають внутрішню логіку, на яку не впливають соціальні процеси. Попри те, фестивальні акції мають структурні особливості (творчі, менеджерсько-маркетингові, фінансові), пов'язані з іншими культурними проектами.

Кожен музичний фестиваль має чіткі календарні терміни його проведення в певному географічному ареалі та культурному просторі. Концертні заходи влаштовуються з урахуванням таких обов'язкових елементів: регіону країни, міста з відповідною інфраструктурою, концертних залів тощо. Як культурна акція ці музичні форуми передбачають наявність власної аудиторії, на котру зорієнтована його художня концепція як модель стійкої, послідовної репертуарної політики. Власне художня ідея народжується на підґрунті вже усталених традицій, напрямів і форм музичного життя. Музичний фестиваль як специфічне для культури та мистецтва явище вирізняється особливою творчою атмосферою, націлений на залучення найкращих виконавських колективів і солістів. Його головне завдання полягає в популяризації національного (почасти

й зарубіжного) музичного продукту, водночас — внесенні свіжої барви в культурне життя держави, міста, створенні широкого діалогового поля для виконавців-професіоналів і слухачької аудиторії.

Організація музичних фестивалів в Україні — справа порівняно нова. Як масштабна подія фестиваль потребує ретельної організаційної підготовки, котра охоплює такі складові: відкриття, закриття, проведення різних заходів (прес-конференцій, майстер-класів, наукових конференцій, творчих зустрічей), забезпечення концертних майданчиків, формування концертних програм, проведення концертів, розміщення колективів тощо. Здебільшого музичні фестивалі — низка концертів, що проводяться впродовж кількох днів, об'єднаних загальною концепцією (напр., “Музичні прем'єри сезону”, “Київ-Музик-Фест” репрезентують нові опуси українських авторів, Форум музики молодих — твори молодих українських і зарубіжних композиторів, “Золотоверхий Київ” дає путівку в життя хоровим творам українських композиторів різних епох і стилів). Музичні фестивалі функціонують як культурні акції, що відбуваються щороку чи в певному часовому проміжку (раз на два роки). Вони мають визначений статус у культурному житті (міжнародний, національний — всеукраїнський, регіональний) і змістове наповнення (за О. Меньшиковим, вони класифікуються на “універсальні (охоплюють кілька видів мистецтв); спеціалізовані (за одним видом мистецтва — театральні, музичні, кінофестивалі); монографічні (присвячені одному автору: композитору, актору та ін.); тематичні (присвячені певній епосі, жанру або стилістичному напрямку); вузькоспеціалізовані (фестиваль народної, дитячої, молодіжної пісні)” [3, 45], за М. Шведом — на “монографічні, присвячені творчості одного композитора...; жанрові — приділяють увагу окремому жанру (опері, симфонії, ораторії тощо); орієнтовані на той чи інший виконавський апарат — симфонічний оркестр або призначені для виконання на певному конкретному інструменті; спрямовані на показ музичної традиції якоїсь окремої епохи чи стилю” [8, 8]. На думку М. Шведа, в Україні спостерігаємо два основні принципи організації фестивального руху: демократичний і концептуальний. “Концептуальний принцип полягає в організації та проведенні акції згідно з певною концепцією, якої дотримуються та яку намагаються втілити організатори. Суть демократичного прин-

ципу в тому, що в процесі укладення програм організатори не дотримуються особливих обмежень, обираючи довільну форму” [8, 7].

Музичний фестиваль можна окреслити як “мистецький проект” (семантика поняття “мистецький проект” розкрита К. Давидовським. — *І. Б.*), який, відповідно до соціокультурного аспекту, за визначенням Т. Зінської, має такі характеристики: “1) актуальність концепції мистецького проекту в соціокультурному просторі; 2) відповідність головної мети та завдань в реалізації проекту; 3) узгодженість творчої ідеї з інтересами слухачів та потребами виконавців; 4) доступність інформації та рекламне забезпечення мистецького проекту; 5) точність проектного рішення, коли реалізація мистецького проекту відповідає програмі дій та засобам досягнення мети” [1, II].

Організаційні засади проведення музичних фестивалів прописано в нормативних актах. Викремимо деякі положення Наказу Міністерства культури України від 26.07.2013 (№ 696) “Про внесення змін до Положення про Міжнародний фестиваль “Київ Музик Фест”.

“I. Загальні положення

1. Це Положення визначає порядок організації та проведення Міжнародного фестивалю “Київ Музик Фест” (далі — фестиваль).

2. Співзасновниками фестивалю є Міністерство культури України та Національна спілка композиторів України.

3. До участі в організації і проведенні фестивалю можуть залучатися державні, громадські, приватні підприємства й організації та інші юридичні особи (за згодою).

4. Фестиваль проводиться з метою пропаганди та популяризації найкращих зразків сучасного професійного музичного мистецтва, розширення обміну духовними цінностями між країнами, зміцнення міжнародних контактів і культурних зв'язків.

5. Основними завданнями фестивалю є: розвиток і популяризація кращих зразків сучасного українського музичного мистецтва; прем'єрне виконання творів музичного мистецтва; сприяння зростанню виконавської майстерності творчої молоді; обмін творчими здобутками; піднесення іміджу українських композиторів та виконавців; введення кращих здобутків національного музичного мистецтва у широкий світовий мистецький простір.

II. Порядок проведення фестивалю

1. Фестиваль проводиться у м. Києві щороку у вересні — жовтні.

2. У концертних програмах фестивалю виконуються твори українських та зарубіжних композиторів.

3. Участь у фестивалі можуть брати професійні українські і зарубіжні виконавці, а саме: симфонічні, камерні оркестри та ансамблі; хорові, фольклорні, джазові колективи; окремі виконавці; композитори та музикознавці.

<...> 7. Проведення фестивалю передбачає урочисте відкриття і закриття фестивалю, проведення концертів.

8. У рамках фестивалю можуть проводитися прес-конференції, “круглі столи”, наукові конференції, творчі лабораторії, майстер-класи композиторів і виконавців, презентації нових друкованих видань, компакт-дисків, відео- та аудіозаписів нових творів, творчі зустрічі з дітьми мистецтва.

III. Організаційні засади проведення фестивалю

1. Організаційне забезпечення проведення фестивалю здійснює Організаційний комітет (далі — Оргкомітет).

Персональний склад Оргкомітету затверджується наказом Міністерства культури України раз на три роки, до якого в разі необхідності вносяться зміни.

До участі в роботі Оргкомітету залучаються представники Міністерства культури України, провідні діячі музичного мистецтва, керівники творчих спілок, підприємств, установ, організацій сфери культури (за згодою).

2. Для формування складу учасників та концертних програм створюється художня комісія. Склад художньої комісії в кількості не менше п'яти осіб затверджується головою Оргкомітету. До участі у роботі художньої комісії залучаються професійні митці: композитори, мистецтвознавці, виконавці (за згодою).

3. Оргкомітет та художня комісія працюють на громадських засадах та самостійно визначають порядок своєї роботи.

4. Оргкомітет: 1) визначає: загальну творчу концепцію фестивалю; підприємство, установу, організацію, що буде здійснювати організаційне проведення фестивалю; строки та умови проведення фестивалю; строки подання заявок на участь у фестивалі; 2) затверджує: план-графік проведення фестивалю; зразки інформаційно-рекламної продукції; 3) взаємодіє з організаційних питань з художньою

комісією та учасниками фестивалю; проводить роботу із залучення спонсорів; оприлюднює на офіційних веб-сайтах Міністерства культури України, Національної спілки композиторів України та у засобах масової інформації інформацію про проведення фестивалю; виконує інші функції, пов'язані з організацією та проведенням фестивалю.

5. Художня комісія: розглядає заявки на участь у фестивалі; затверджує склад учасників фестивалю за результатами розгляду поданих заявок; формує та затверджує концертні програми фестивальных заходів.

<...> IV. Фінансове забезпечення фестивалю

1. Фінансування фестивалю здійснюється за рахунок: асигнувань, передбачених Міністерству культури України у Державному бюджеті України на відповідний рік; видатків, передбачених Національній спілці композиторів України на виконання статутних завдань; інших джерел та надходжень, не заборонених чинним законодавством.

2. Громадські та інші організації мають право за власний рахунок установлювати спеціальні призи, нагороди та премії учасникам фестивалю за погодженням із Оргкомітетом” [5].

Такі нормативні документи передбачені для всіх музичних фестивалів, із обов'язковим акцентуванням на організаційні заходи. Наведемо ще один приклад.

Положення про Міжнародний фестиваль сучасної академічної музики “Житомирська музична весна” імені Олександра Стецюка:

I. Загальні положення

1.1. Міжнародний фестиваль сучасної академічної музики “Житомирська музична весна” (далі — Фестиваль) проводиться раз на рік.

<...> 1.3. Організатори Фестивалю:

- управління культури і туризму Житомирської ОДА;
- Житомирська міська рада;
- Житомирська обласна Спілка поляків України;
- Житомирська обласна громадська організація “Асоціація об'єднаних мистецтв”.

1.4. До участі у проведенні Фестивалю можуть залучатися (за згодою) державні, громадські, приватні підприємства й організації, інші юридичні особи.

1.5. Метою Фестивалю є:

- популяризація сучасної академічної музики, розвиток кращих зразків українського та світового музичного мистецтва;

- уведення кращих здобутків національного музичного мистецтва у світовий мистецький простір;

- зміцнення культурних зв'язків й обмін досвідом з провідними культурними центрами України та зарубіжжя.

1.6. Завданнями Фестивалю є:

- формування власного мистецького потенціалу міста;
- виховання виконавської та слухачької музичної культури мешканців міста;
- сприяння зростанню виконавської майстерності творчої молоді;
- розвиток музичних здібностей та підтримка молодих талантів;
- залучення підростаючого покоління до участі у мистецьких заходах міста;
- піднесення культурного іміджу міста.

II. Порядок проведення фестивалю

<...> 2.2. Наказом управління культури і туризму облдержадміністрації затверджується склад оргкомітету з підготовки та проведення Фестивалю (далі — Оргкомітет), який:

- розробляє програму Фестивалю;
- забезпечує рекламну кампанію Фестивалю;
- організовує висвітлення у засобах масової інформації концертно-мистецьких заходів, які проходять у рамках Фестивалю;
- всебічно сприяє реалізації та проведенню фестивальных заходів;
- розглядає пропозиції обласних організацій та осередків Національної спілки композиторів України щодо завершального етапу Фестивалю;
- розглядає індивідуальні заявки від виконавців та окремих авторів на участь у завершальному етапі Фестивалю.

III. Умови участі у фестивалі

3.1. Фестиваль проводиться раз на рік у місті Житомирі.

3.2. У Фестивалі можуть брати участь українські та зарубіжні академічні колективи, окремі виконавці, композитори та музикознавці.

3.3. <...> Тривалість фестивальных концертів має становити від 50 до 75 хвилин.

<...> 3.5. Концертна програма учасників включає класичну та сучасну академічну музику.

3.6. Проведення Фестивалю передбачає:

- урочисте відкриття та закриття Фестивалю;
- проведення концертів;

- прес-конференцій, круглих столів та наукових конференцій;

- творчих лабораторій;
- майстер-класів композиторів та виконавців;
- презентацій нових друкованих видань, компакт-дисків, відео- та аудіозаписів нових творів;
- творчих зустрічей з діячами мистецтва <...>.

<...> *V. Фінансування фестивалю*

5.1. Фінансування заходу здійснюється за рахунок коштів, передбачених управлінню культури і туризму облдержадміністрації на проведення мистецьких заходів, а також виділених коштів Житомирської міської ради, спонсорів, благодійних внесків, зацікавлених громадських організацій” [6].

Хоча організаційні заходи — справа нелегка і потребує певних зусиль, “механізм” їх налагодження дозволяє успішно втілити фестивальний проект. І в цьому сенсі вони якнайкраще забезпечують доступність культурних запитів і послуг. Адже фестивальні концертні програми дають можливість “поласувати” музичним ексклюзивом, почути виконавські версії солістів (інструменталістів і вокалістів), музичних колективів (оркестрів, хорів, ансамблів). Їхні ж організатори отримують шанс зануритися в проблеми музичної індустрії, менеджменту музичних фестивалів, вдосконалити свої знання в цій царині, зрештою — зробити проект успішним. Кращими серед фестивальних менеджерів вважають тих, хто здобувається на повагу у вимогливих діячів культури, слухачів, виявляє широту художнього бачення проекту. Винахідливі менеджери нерідко доводять, що за короткий час, навіть за байдужості органів влади, можна виявити й задіяти такі ресурси, як нові учасники, віддана публіка, щедрі спонсори.

Важливим в організації музичних фестивалів є фінансування. Як складна система воно має різні види підтримки задуму, зокрема спонсорство, меценатство, гранти, діяльність фондів і т. ін. Складні економічні умови, в яких перебуває українське суспільство, позначалися й на фестивалях, насамперед у сфері їхнього матеріального забезпечення. І хоча музичні фести сьогодні є “ярмарком” талантів і джерелом інформації, своєрідним майданчиком для генерування ідей і творчого змагання, їхня підготовка та проведення потребують ретельного маркетингового опрацювання, котре зводиться до створення й організації базових умов оптимізації музичної пропозиції, правильного управління про-

цесом її використання слухачською аудиторією. За О. Меньшиковим, “умови ефективного використання маркетингу в фестивальній індустрії з точки зору позиціонування продукту передбачають:

- знання ринку споживачів, їхніх потреб, запитів, очікувань і переваг у сфері мистецтва, культури та творчості;

- знання соціальних сил — державних і муніципальних органів, рухів, спонсорів, меценатів, зацікавлених у наданні послуг слухачам;

- знання власних інтересів, а також причин, які спонукають спонсорів надавати відповідну підтримку;

- закріплення цих мотивацій і інтересів у правових актах, рішеннях відповідних органів, в уставах, прийнятих програмах;

- конкретизація цих інтересів, їх обсягу, інтенсивності та затрат в пріоритетних напрямках, видах і формах послуг і діяльності” [4, 9].

І далі автор резюмує, що “виконання цих умов робить можливим повноцінне використання концепції маркетингу, маркетингових технологій і методик у фестивальному проекті” [4, 9].

Якщо в світі питання організації музичних форумів стають предметом обговорень на спеціальних конференціях event-менеджменту, то в Україні — сферою діяльності організаторів, здебільшого маститих композиторів, які беруть на свої плечі “ношу”, пов’язану з проведенням фесту.

Творчі ідеї, музичний репертуар фестивалів сміливо експериментують із просторовими та часовими рубежами, поєднуючи демократичність, святковість і творчу свободу. Колоритним штрихом у фестивальному дійстві є те, що воно стає монолітним концертним подіумом, територією творчої комунікації, своєрідним дискусійним клубом для музикантів.

Фестивалі — важлива форма концертної діяльності, що дозволяє привернути увагу до академічного (народного) музичного мистецтва з боку широкої слухачської аудиторії, держави, засобів масової інформації, професійної критики, навіть бізнесу. Більше того, музичні фестивалі можуть згуртувати кращі виконавські сили для задоволення запитів слухачської аудиторії, також сприяти розвитку музичної інфраструктури міста чи регіону.

Музика, що звучить на фестивалях, завжди пов’язується з певними враженнями, отриманими від музичних артефактів як “продуктів” високої

якості, в поширенні яких найбільшого значення надається ефективній організації концертних заходів. Прикметною рисою функціонування фестивалів є домінування своєрідної атмосфери одухотвореності, піднесеності, творчого спікування з однодумцями.

Вельми важливою складовою фестивалю є подієвість, адже він привертає увагу музикознавців і культурологів, музичних критиків і професійних виконавців, поціновувачів музики різних соціальних груп. Концерти, включені в програмні заходи, впливають на соціокультурну ситуацію в містах, де вони проводяться. На думку Д. Клайча, мобільність фестивалів зростає і “змушує художників і їх твори подорожувати в пошуках нової аудиторії, міцність фестивалів перевіряється рівнем гостинності, духом щедрості, мікрокліматом для публіки, учасників, журналістів. У цьому сенсі фестивалі могли б розглядатися як експериментальні зони соціалізації, а не додаткові можливості для вжитку. Художні досягнення підсилюють цивільні атрибути території, перевіряють її відкритість, динамізм, здатність формувати цінності та колективну самосвідомість, дух допитливості та критики” [2, 81].

Сьогодні організатори фестивалів тісно співпрацюють з засобами масової інформації. “Фестивалі набули подвійного життя: одне — реальне для конкретних учасників, включаючи артистів і публіку, друге — віртуальне, в пресі, по радіо, телебаченні, в Інтернеті і інших медійних випусках, що розширює вплив фестивалю і продовжує його життя в буревії культурного виробництва та споживання. Залежність фестивалів від мас-медіа є також їхньою силою, способом підкорення потенційної публіки і формою підтримки фестивальних витрат із допомогою суспільної думки” [4].

Фестиваль як універсальна форма культуротворчого процесу, “...включає в себе як ознаки результату (культурного продукту), так і технології його досягнення” [7, 145]. Музичні фестивалі — публічні масштабні заходи, які популяризують національні музично-виконавські традиції й у цьому сенсі вони є своєрідною захисною реакцією на світові глобалізаційні процеси. Їх важливою складовою є концепція проекту, що відображена у фестивальних програмах.

Висновки. Фестиваль — це подія в музичному житті держави, він є апіорним мірилом рівня виконавського професіоналізму. На сучасному етапі музичні фестивалі — це складний шлях пошуку новаторських і творчих ідей, реалізації нетрадиційних рішень, розвитку інноваційних форм їх проведення, залучення нового слухача. Це забов’язує організаторів до конкретного вивчення потреб музичного “ринку”, концептуальних розробок, постійного моніторингу фестивальних процесів і вироблення на цій основі нових маркетингових технологій. Статистика засвідчує, що в XXI ст. фестивальний рух, із одного боку, стає потужнішим, з іншого — переживає новий етап розвитку. Він демонструє високопрофесійну творчість композиторів, виконавців і музичних колективів, їхню взаємодію як нову систему комунікації, нову модель культурного життя, якою є музичний фестиваль. Фестивалі, незважаючи на труднощі організації, які успішно долають директори й організаційні комітети, мають важливе значення для збереження культурної спадщини Української держави. Великі фестивальні проекти позитивно впливають на піднесення авторитету України в світі як держави, котра свято шанує свої традиції задля піднесення національної культури.

Література:

1. Зінська Т. Музично-виконавське мистецтво в соціокультурному просторі України кінця XX — початку XXI століття: автореф. дис. канд. мист.: спец.: 26.00.01. / Т. Зінська. — К., 2011. — 18 с.
2. Клайч Д. Будущее фестивальной формулы / Д. Клайч // Экология культуры. — 2002. — № 3. — С. 74–84.
3. Меньшиков А. Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса / А. Меньшиков. — М.: Высшая школа, 2004. — 248 с.
4. Меньшиков А. Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса: автореф. дис. канд. искусствоведения: спец.: 17.00.01 / А. Меньшиков. — М., 2004. — 18 с.
5. Наказ “Про внесення змін до Положення про Міжнародний фестиваль “Київ Музик Фест” [Електронний ресурс]: підготовлений Міністерством культури України 26.07.2013 (№ 696). — Режим доступу: www.mincult.gov.ua.
6. Положення про Міжнародний фестиваль сучасної академічної музики “Житомирська музична весна” імені Олександра Стецюка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zu.edu.ua.
7. Флиер А. Культурология для культурологов / А. Флиер. — М.: Академический Проект, 2000. — 496 с.
8. Швед М. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики в Україні на новому етапі (1990–2005 рр.): автореф. дис. канд. мистецтвознавства: спец.: 17.00.01. / М. Швед. — Львів, 2006. — 20 с.